

Marta Herling

Wiedza o Polsce we Włoszech : wykład Umberto Zanottiego Bianco (1907-1918)

Postscriptum nr 1(53), 117-123

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARTA HERLING

Istituto italiano per degli studi storici (Napoli)

Wiedza o Polsce we Włoszech. Wkład Umberto Zanottiego Bianco (1907—1918)

Publikacje archiwum Zanottiego Bianco w Reggio Calabria pod redakcją Margherity Isnardi Parente stwarzają wyjątkową możliwość pełniejszego spojrzenia na zaangażowanie Zanottiego w sprawę ciemnionej Europy środkowo-wschodniej w latach poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej oraz rzucają światło na wagę, jaką działacz przydawał kwestii polskiej. Można to szczególnie wyraźnie zaobserwować podczas studiów nad wymianą korespondencji Zanottiego z Attilio Begeyem.

Dzięki publikacjom z Reggio Calabria można prześledzić całość korespondencji Zanottiego z Begeyem, włącznie z odnalezionymi listami z okresu 1907—1915, których brakowało w pierwszym tomie *Zbioru korespondencji* wydanych w opracowaniu Waleriany Carnici. Chodzi tu o okres bardzo ważny w dojrzewaniu zainteresowań Zanottiego sprawami polskimi i działalnością na rzecz Polski.

Umberto Zanotti Bianco poprzez czasopismo „La Voce dei Popoli” („Głos Ludów”), w którym publikował w latach 1918—1919, w znacznym stopniu przysłużył się popieraniu ruchów działających na rzecz niepodległości Polski. Dzięki niezwykłemu autorytetowi oraz niewyczerpanym inicjatywom Zanotti zdołał uwrażliwić wybitnych reprezentantów świata polityki i kultury oraz opinię publiczną na sprawę polską.

Listy Begeya uwypuklają rolę walorów naukowych dorobku Zanottiego dla znajomości i interpretacji historii i kultury polskiej. Inni publicyści bowiem, którzy w tym okresie zajmowali się sprawą polską, traktowali poruszaną problematykę powierzchownie. Panowała zupełna ignorancja, dyskurs wokół

kwestii polskiej był oprawiony pustą, nacjonalistyczno-patriotyczną retoryką. W tym kontekście wkład Zanottiego stanowi swoisty przełom w kontynuowaniu najlepszych tradycji naukowych i kształtowaniu się sympatii i przyjaźni dla Polski. Stanowiło to bezpośrednie nawiązanie do tradycji, która była reprezentowana i utrzymywana we Włoszech od czasów Attilio Begeya.

Zanotti w 1916 pod pseudonimem Georgio D'Acandia wydał pracę pt. *Kwestia polska*, w której wyraził swe fundamentalne poglądy dotyczące sprawy polskiej. Ten zbiór stanowił kwintesencję wcześniejszych zainteresowań związanych z Polską. Dzieło to było znaczące dla całości dorobku dotyczącego literatury polskiej we Włoszech.

Książka ukazała się w serii „La Giovine Europa”. Całość poprzedzało długie wprowadzenie historyczne na temat warunków życia Polaków pod zaborem rosyjskim, pruskim i austriackim autorstwa Zanottiego.

Ponadto dzieło to zawierało studium autorstwa Giuseppe Ricchieriego na temat warunków geograficznych Polski oraz zbiór dokumentów o charakterze politycznym, dyplomatycznym i prawnym, dotyczących okresu od rozbiorów Polski do 1915 roku.

Zainteresowanie Zanottiego sprawą polską rozpoczęło się podczas jego pobytu w Zarze w latach 1907—1908, gdzie w tym okresie przenieśli się jego rodzina. W owym czasie jego ojciec, dyplomata, zarządzał konsulatem włoskim w Zarze. W tym czasie Zanotti rozpoczął korespondencję z Begeyem. W omawianych listach szczególnie wyraziście została zarysowana problematyka moralna i religijna, odkrycie modernizmu poprzez lekturę *Il Santo* autorstwa Fogazzaro, ujawniła się znajomość idei pism Andrzeja Towiańskiego, głównie poprzez lekturę *Opera di Dio*, która była propagowana na gruncie włoskim przez Begeya.

Na postawie tej korespondencji można odczytać wrażliwość oraz otwarcie Zanottiego, wtedy dopiero osiemnastoletniego mężczyzny, na problemy uciskanych narodów.

Trzeba przyznać, że pojmował on doskonale problemy Polski, obserwując sytuację polityczną, społeczną, religijną i kulturalną w kontekście Dalmacji okupowanej przez Austriaków oraz dostrzegając rozruchy, które potem doprowadziły do kryzysu na Bałkanach. Zanotti okazuje się niezwykle wnikliwym obserwatorem.

Dzięki tym spostrzeżeniom młodego Zannottiego oraz poprzez jego gorącą przyjaźń z Begeyem zainicjowany zostaje temat, który pojawia się w całej jego działalności. Myślą przewodnią staje się zmienność losów Polski, rozpatrywanej jako przykład podbitego narodu oraz idee zrodzone w warunkach

niewolnictwa narodowego. Mowa tu o pismach autorstwa Adama Mickiewicza i Andrzeja Towiańskiego. Pisma tych polskich działaczy zarówno dla Begeya, jak i dla Zannotiego stały się przewodnikiem po sprawach Polski.

Zainteresowanie historią Polski oraz pismami politycznymi i religijnymi autorstwa wielkich przedstawicieli polskiego romantyzmu spowodowały, że Zanotti zwrócił się do Begeya, który miał się dla niego stać przewodnikiem po meandrach polskich lektur. Zanotti poprosił Begeya o wskazanie lektur, a wskazówki turyńskiego adwokata orientowały jego poszukiwania i wzniecały coraz większe zainteresowanie sprawami Polski.

W liście Zannotiego do Begeya z 9 grudnia 1908 działacz pyta: „czy może mi pan polecić właściwą (DOBRA) książkę poświęconą historii Polski? Tą sprawą zajmę się pewnego dnia — w tej chwili niestety nie mogę zrobić nic innego jak milczeć, ponieważ muszę stworzyć sobie wizję historii Polski i pewnego dnia będę mógł coś powiedzieć”. Begey odpowiada na to pytanie w liście z 3 stycznia 1909, w którym poleca niektóre klasyczne dzieła na temat historii Polski, pochodzące z okresu romantyzmu. Wymienia tu prace Joachima Lelewela, Adama Mickiewicza, Karola Forstera, Bernarda Zajdlera i Francois Chevé. Ponadto wysłał Zannotiemu książkę A. Mickiewicza pt. *Les premiers siecles de l'histoire de la Pologne*.

Kilka lat później Zanotti, zachęcony przez Begeya, zaczyna uczyć się polskiego.

W korespondencji pomiędzy myślicielami odnajdujemy także ślady wrażeń z podróży do Polski, którą odbył Begey. Listy Begeya dotyczące podróży, którą odbył w maju 1912 roku, pełne są entuzjazmu i emocji. Ponadto podróż ta w jakimś stopniu znalazła także oddźwięk w zorganizowanej przez Begeya w 1915 roku konferencji w Turynie, która była poświęcona Polsce. Konferencja została zatytułowana *Polska w historii*.

Zanotti wysłał Begeyowi referat, który poświęcił Chełmowi pt. *Czwarty rozbiór Polski*. Do pracy dołączył wyjaśnienie, że nie jest to „tekst oryginalny, ale na całość składają się fragmenty opinii pochodzących z różnych czasopism. Mimo to, taka kompilacja służy jednak sprawie”.

W listopadzie 1912 roku Zanotti dziękuje Begeyowi za „druki poświęcone Polsce”. Mowa tu prawdopodobnie o artykułach, które Begey napisał na temat wyłączenia Polaków przez Prusaków z ziemi poznańskiej. Wydarzenie to odbiło się szerokim echem we Włoszech i po raz pierwszy sytuacja w Polsce spotkała się z tak dużym oddźwiękiem, ponieważ Włosi zrozumieli powagę sytuacji. Kwestia ta na przykład w piśmie „L'eloquenza” z 1913 roku w jednym z artykułów została określona jako „jedyna nierozwiązana sprawa

w Europie”. Sytuacja ta poruszyła Zanottiego, który zaczął odczuwać konieczność włączenia się w dyskurs poświęcony Polsce. Dowodem tego przełomu jest fragment listu Zanottiego do Begeya, w którym czytamy: „otrząsam się ze zbędnego zdziwienia. To niepotrzebny ból, biedna, umiłowana Polska, ale i dla niej przyjdzie dzień sądu (dies irea). Jeśli będę miał czas, napiszę coś dla Polski”.

Tuż przed wybuchem pierwszej wojny światowej projekt dzieła poświęconego kwestii polskiej zaczął się krystalizować w umyśle Zanottiego. Był to bowiem temat, który permanentnie tkwił w jego sercu. Świadectwem tego są listy kierowane do Begeya.

W liście z marca 1913 roku Begey wyraża swe zadowolenie z powodu serii konferencji, które zostały przygotowane przez Zanottiego oraz z akcji pro-Polonia. W lutym następnego roku Zanotti zapowiada Begeyowi, że pracuje nad następną publikacją do pierwszego tomu ze zbioru *Młoda Europa*. Ponadto zwraca się zapytaniem, czy Begey mógłby mu wskazać osobę, która byłaby zdolna napisać historię Polski. Zanotti pisze z prośbą o wskazanie „Polaka — może profesor Zdziechowski, który byłby w stanie napisać porządny tom o kwestii polskiej?” Książka ta została potem wydana pod jego redakcją. Wybuch wojny i strach związany z losem Polski uczynił ten projekt jeszcze bardziej pilnym. „Co będzie z Polską? — pisze Zanotti do Begeya 13 sierpnia 1914 — zmiany następujące w tych chwilach, zmiany z powodu terroru i zniknięcia. Nie ma tam nikogo, by Polską pokierować, żeby przypomnieć glosy jej proroków”.

Zanotti publikuje kilka artykułów o historii Polski w czasie rozbiorów, w piśmie „La vita italiana all'estero” i poświęca się przygotowaniu „tomu dokumentów na temat kwestii polskiej, tej książki, jego zdaniem, która może pomóc ludziom podczas następnego europejskiego kongresu”, jak czytamy w liście do Begeya z 30 listopada. Jeśli chodzi o tłumaczenie dokumentów, zwrócił się do Oretty Ridolfi, do której pisze w październiku, przesyłając jej do wiadomości kompozycję dzieła i jego cel:

wszystko to, co możemy zrobić w chwili obecnej to upowszechnić — na ile to możliwe — informacje o kondycji Polaków i przygotować dla ludzi z kongresu europejskiego materiał poświęcony ocenie kwestii polskiej oraz wezwać wszystkich ludzi do działania. Zbyt wiele nie zrobiono w przeszłości w tej kwestii, żeby dzisiaj ludzie spoza środowiska dyplomatycznego mogli zająć się tym problemem.

Na początku 1915 tom był gotów. W marcu Zanotti wysłał do Begeya wstęp, „to wyładowanie duszy — pisze o książce — po wielu miesiącach

żmudnej i samotnej pracy!” Strony przedmowy są bogate w akcenty romantyczne: odnajdujemy we wstępie Zanottiego tego samego ducha, co w naukach Begeya, a także jego zaangażowanie w sprawy cywilne i miłość do Polski. To wszystko, co Zanotti tak pięknie wyraził we wspomnieniu o turyńskim adwokacie w rok po jego śmierci.

Ale choć Zanotti pod wpływem Begeya uczył się i pogłębiał wiedzę o Polsce poprzez teksty historiografii romantycznej, przepełniony głęboką chęcią zrekonstruowania korzeni i przynależności narodowej, by wykazać polskie prawo do istnienia jako suwerenne państwo, to z drugiej strony charakter tej opublikowanej książki był „nagą syntetyczną ekspozycją historyczną, długim, dokładnym zbiorem dokumentów politycznych”.

Chodziło przede wszystkim o zaznajomienie czytelników z rzeczywistymi warunkami politycznymi, ekonomicznymi i społecznymi, w jakich znajdowała się Polska w okresie od rozbiorów do lat poprzedzających pierwszą wojnę światową. Musiał zostać bowiem przedstawiony ten warunek, żeby „zademonstrować przez fakt jej (Polski) prawo do wolności i niepodległości”, odrzucając każdą formę akceptacji jako *status quo* albo bierności przeciwko próbie jej męczeństwa”.

Poprzez to dzieło Zanotti prezentował swój sprzeciw wobec tendencji rozproszonych w publicystyce i w lekturach politycznych i historiograficznych, które interpretowały zniknięcie Polski z mapy Europy przez stereotypowe zdania: „szlachta bez ludu, naród bez możliwości państwowych, masa wiecznie nadpobudliwa, marzyciele bez jakiegokolwiek praktycznego nowoczesnego ducha, wieczni desydenci...”

Stereotypy te rozprzestrzeniały się po prostu z braku prawdziwej i głębokiej wiedzy historycznej o Polsce. Zanottii postanowił zareagować na tę potrzebę i przeciwdziałać niewiedzy na temat Polski poprzez kontynuowanie pracy Begeya i napisanie książki *La quistione polacca (Kwestia polska)*, wydanej w Katanii w roku 1916.

Najważniejsza część tego tomu (680 stron) składa się ze zbioru dokumentów, które mają unikatowy i bezcenny charakter i których nie można znaleźć w innych analogicznych publikacjach z tych lat, we Włoszech i w innych krajach europejskich. Ten zestaw dokumentów jest poprzedzony przedmową — wprowadzeniem historycznym — Zanottiego: *Wiek obcego panowania w Polsce (1815—1915)*, które ilustruje sposoby i formy, w jaki trzy mocarstwa dokonały rozbiorów Polski, zmieniły i wchłonęły wewnątrz swoich państw instytucje polityczne i administracyjne, system szkolnictwa, strukturę ekonomiczną i socjalną oraz sposoby i formy życia kulturalnego i organizacje religijne.

W ostatniej części wprowadzenia *Polska i Europa*, Zanotti zapytuje o przyszłość Polski w nowej rzeczywistości europejskiej, która wyłoniła się po wojnie.

Po wojnie — pisze Zanotti — stoimy przed dwoma możliwościami. Między perspektywą Polski autonomicznej wcielonej jako część Prus, Rosji lub Austrii a perspektywą Polski niepodległej: nie ma wątpliwości, że ta ostatnia możliwość będzie „jedynym rozwiązaniem problemu, który przez długi czas pozostawał w cieniu współczesnego życia politycznego”.

Zanotti studiuje poszczególne koncepcje wcielenia Polski do Prus, Rosji albo Austrii. Pokazuje, jak to kompromisowe rozwiązanie nigdy nie zagwarantuje autonomii i jedności narodowej. Myśli on, że dla Europy brak stabilizacji nie jest korzystny. Dlatego napisał: „z powodu swojej starej i bogatej tradycji, swojego charakteru, swojej wiary, swojej nieposkromionej chęci lud polski niechybnie powstanie dla niepodległości”.

Ta perspektywa może okazać się mniejszym złem, dlatego godzi się na niezależność narodową Polski autonomicznej jako wewnętrznej, lecz niezależnej części imperium rosyjskiego. Jednak ta koncepcja zostaje od razu zanegowana, również wobec słabych sygnałów nadziei, które nastąpiły dzięki zmianie postawy na temat kwestii polskiej w koalicji liberalnej Dumy.

Ta otwartość w stosunku do Rosji — prawdopodobnie wynika ze swoistej rusofilii Zanottiego, który znał historię i był zafascynowany kulturą tego kraju, ponieważ od 1908 roku miał kontakt z polityczną emigracją rosyjską we Włoszech.

Pomimo tego otwarcia na Rosję Zanotti zakończył swój wstęp stwierdzeniem o konieczności niepodległości Polski wobec całej Europy.

Zanotti podsumowuje swój wstęp, ukazując konieczność niepodległości Polski. Leży to przede wszystkim w interesie równowagi europejskiej: „nowy i duży kraj, miejsce między Niemcami i Rosją sparalizuje każdą próbę hegemonii z tej lub z tamtej strony, i może powstrzymać siły konserwatywne dwóch krajów, w każdym czasie i do końca tej wojny zaufanych sprzymierzeńców.”

Następnie jest mowa o kwestii pryncypiów, prawdy i sprawiedliwości:

kiedy już kwestia polska da Europie walor moralny po wielkiej próbie krwi [...] i jasne, zdecydowane deklaracje wszystkich ministrów z kraju podnoszącego się w obronie ciemnionej wolności [...] dadzą nadzieję, że pryncypia moralne, które jeszcze do wczoraj skazane były na królestwo marzeń, staną się rzeczywistością żywą w stosunkach między narodami, z których każdy będzie szedł ku swemu przeznaczeniu.

I wreszcie niepodległość Polski stanowiła gwarancję dla przyszłego pokoju, ponieważ znajdujemy w jej korzeniach krew Polski, jak pisze Zanotti, ko-

mentując wszystkie wielkie wydarzenia mijającego wieku. „Krew Polski dla wiecznego odwetu prawa przeciw sile”. Jeżeli Polska byłaby nadal pozbawiona wolności, ukonstytuowałaby się brzemienna groźba konsekwencji nieprzewidywalnej dla przyszłej Europy.

Ostatnie strony wprowadzenia są aktem oskarżenia bierności „rewolucyjnych sił europejskich wobec tragedii” i długiego męczeństwa ludu polskiego, obojętności tego, co Zanotti definiuje jako „dwa rewolucyjne szyki bojowe świata: siła religijna i demokratyczna”. Z tych sił działałaby — „pierwsza w imieniu Boga, druga w imię sprawiedliwości i wolności”. Krytyka jest zwrócona w stronę kościoła i Watykanu, który „stracił w meandrach dyplomacji równowagę pomiędzy kompromisem i presją zewnętrzną” i nie umie wyrazić słowa pociechy wobec cierpienia, które znosiła Polska. Watykan nie umiał jawnie zmanifestować „swojej pogardy i potępienia wobec rządów agresorów”.

„Nie mniej płacziwy dla Zanottiego — był głos innego laickiego, duchowo czystego kościoła nowoczesnej demokracji”. I tutaj następuje opis internacjonalizmu ruchu socjalistycznego, „ładunek nienawiści i niedoceniań” wobec świadomości narodowej, „duchowej rzeczywistości jako sumienia ludzkiego”, a bez tego nie byłoby nigdy możliwe „mieć aspiracji do międzynarodowego braterstwa”. Jest to hymn Zanottiego — mający źródło w przekonaniach Mazzioniego — dla ojczyzny zdefiniowanej jako coś, co jest nasycone bytem ludzkim i dla narodowości, która jest integralną częścią pojedynczych osobowości. Ponadto umęczona Polska była jeszcze świadkiem martyrologii wobec świata i swojej przyszłości.

Żaden aspekt, który pomógłby zrozumieć historię, naturę i ducha Polski nie został pominięty w tym dziele Zanottiego Bianco, które — kiedy się ukazało — zostało przyjęte entuzjastycznie. „To arcydzieło, to wielki czyn” w ocenie Andrei Caffi; „książka bardzo znacząca, ważna, najbardziej udokumentowana ze wszystkich wydanych o Polsce” — według Henryka Sienkiewicza. Dokumenty Archiwum Zanottiego Bianco w Reggio Calabria pozwoliły ponownie prześledzić genezę i dojrzałość oraz docenić w całości jego znaczenie, tak historiograficzne, jak i polityczne. Zanotti, jako człowiek czynu, a nawet wielu czynów, w najróżniejszych aspektach życia cywilnego, kulturalnego i społecznego, ale także nauki i studiów najszerzych i nieoczekiwanych horyzontów — zawsze umiał odmieaniać ściśle te dwa aspekty swojej osobowości i „kwestia polska” ma swoje źródło w podwójnej potrzebie zrozumienia, poznania i rozgłaszania historii, żeby w terażniejszości i w przyszłości móc działać ze znajomością rzeczy.

Tłumaczyły Agnieszka Szol, Patrycja Maselli, Aleksandra Achtełik